

SOVET HOKIMIYATI YILLARIDA O'ZBEKISTONDA PEDAGOGIKA INSTITUTLARINING FAOLIYATI TARIXI (1918-1941- YILLAR)

*Andijon davlat chet tillari
instituti "Ijtimoiy gumanitar
fanlar, pedagogika va
psixologiya" kafedra o'qituvchisi
Najimidinova Shoxsanam,
"Tarjima nazariyasi va amaliyoti"
yo'nalishi 1-bosqich
talabasi Murtozaqulova
Nafosatxon Akmaljon qizi*

Annotatsiya: Mazkur maqolada O'zbekiston oliy ta'lim tizimining shakllanishi va rivojlanish jarayoni tahlil qilinadi. Xususan, oliy ta'limning ilk bosqichlari, sovet davridagi pedagogik ta'lim muassasalarining tashkil etilishi hamda ularning keyingi yillarda yirik universitetlarga aylanishi yoritiladi. Shuningdek, maqolada O'zbekiston oliy ta'lim tizimining umumiy rivojlanish jarayoni, mustaqillik yillarida amalga oshirilgan o'zgarishlar va oliy ta'lim muassasalarining xalqaro maydondagi o'rnini haqida ham so'z yuritiladi. Mazkur maqola oliy ta'lim tarixi bilan shug'ullanuvchi mutaxassislar, tadqiqotchilar va talabalar uchun muhim ilmiy manba bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'z: dogmatik yondashish, inqilob, sotsializm, reaktsion, ijtimoiy-ekologiya, tabiiy matematika, proletar, MDH, filial, kadr, innovatsion

Hozirgi globallashuv sharoitida jahonda kechayotgan murakkab jarayonlar har bir xalqning dunyo sivilizatsiyasiga qo'shgan hissasini aniqlash ehtiyojini keltirib chiqarmoqda. Dunyo tajribasida maorif sohasi doimo mamlakatning taraqqiyot darajasini, xalqning farovonligi va madaniy yutuqlarini aniqlab beradigan asosiy mezonlaridan biridir. Ayniqsa, fan va ta'lim tizimi tarixini o'rganish orqali xalqning ma'naviy taraqqiyoti darajasini aniqlash imkoni yaratiladi.

O'zbekiston azaldan ilm-fan va madaniyat taraqqiy etgan hududlardan biri bo'lib, turli tarixiy davrlarda ta'limning ilg'or namunalaridan foydalanib kelingan. O'rta Osiyo hududlarini Rossiya mustamlakasiga aylanishi natijasida ta'lim sohasida ham turli o'zgarishlar sodir bo'ldi. Totalitar tuzum davrida O'zbekistonning haqiqiy tarixini yaratish imkonsiz bo'lib, muammolarni o'rganish doirasi va ularning manbalari qat'iy chegaralangan, tarixiy voqealarga haqqoniy baho berish mumkin bo'lmay, dogmatik yondashish hukm surar edi. Turkistonda sovet hukumati o'rnatilgandan so'ng mustamlaka hukumati mahalliy xalqning ta'lim tizimini to'liq nazoratga oldi.

O'zbekistonda oliy ta'lim tarixi Buyuk Oktyabr inqilobiga borib taqaladi, chunki faqat u oliy maktabning yaratilishiga asos solgan. Ma'lumki, Oktyabr inqilobi g'alabasiga qadar butun Turkistonda birorta ham oliy o'quv yurti ham, yuqori malakali milliy kadrlar ham bo'lmagan.

O'zbekistonda oliy ta'lim 1918-1920 yillarda Toshkentda dastlab milliy, so'ngra davlat universitetining tashkil etilishi bilan boshlangan. Ammo O'zbekistonda oliy ta'limning jadal rivojlanishi faqatgina 1929 yilga kelib boshlangan, ya'ni sotsializmning keng qamrovli qurilishidan boshlab yuqori madaniy va texnik darajaga ega bo'lgan mutaxassislariga katta ehtiyoj paydo bo'ldi.

Respublikada oliy ta'limi, SSSRning boshqa hududlarida bo'lgani kabi, iqtisodiy va madaniy qurilishning yuqori malakali kadrlarga bo'lgan ehtiyoji ortib borishi bilan rivojlandi. O'zbekiston oliy o'quv yurtlari juda qisqa tarixiy davrda xalq xo'jaligi va madaniyati uchun kadrlar tayyorlash borasida ulkan ishlarni amalga oshirdi va bu bilan respublikada sotsializm qurilishiga beqiyos hissa qo'shdi.

Lekin bu yerda ham oliy ta'lim reaksiya va inqilobiy kuchlar o'rtasidagi o'jar kurashda yaratilgan. Rus va mahalliy burjuaziya vakillari, sobiq amaldorlar, rus va musulmon ruhoniylari bundan buyon ham xalqni zulmat va jaholatda ushlab turishga, ma'rifatga yo'l qo'ymaslikka, xalqning ta'lim va madaniyatini rivojlantirishga chek qo'yishga intildilar.

Aynan shu reaksiya kuchlar 1918 yilda o'ziga xos blok - "Oliy ta'lim fanatlari jamiyati" ni tuzdilar. To'g'ri, bu jamiyatda aholining barcha qatlamlari uchun oliy

o'quv yurti tashkil etish tamoyilini himoya qilgan eski ziyolilarning ilg'or qismi vakillari ham bor edi. Ammo jamiyatda ularning soni sezilarli darajada kam edi.

Ishchi va dehqonlar, jamiyatga kirib ulgurmagan taraqqiyparvar ziyolilarning aksariyati xalq universitetini tezroq tashkil etish tarafdori edilar. Ularning tashabbusi bilan Turkiston Respublikasi Xalq Komissarlari Soveti 1918 yil 16 martdagi qarori bilan Maorif Xalq Komissarligi zimmasiga Toshkentda Turkiston xalq universiteti nomi bilan universitet tashkil etish majburiyatini yukladi.¹

Turkiston xalq universiteti 1918-yil 21-aprelda Toshkentdagi "Ozodlik uyi"da² ochilgan va u turli turdagi o'quv yurtlarini birlashtirgan bilim yurti bo'lib, bichish va tikuvchilik kurslaridan tortib, suzish maktabi, elektromontyorlar kurslari va fakultetlar, konservatoriya va ommaviy kutubxonadan iborat edi. Turkiston xalq universitetining ilk kunlaridayoq uning rahbarligi mashhur "oliy ta'lim fanatlari jamiyati" vakillari tomonidan qo'lga olindi. Shuning uchun talabalarning ijtimoiy tarkibi proletarlikdan uzoq bo'lganligi ajablanarli emas.

Universitetning tuzilishi va rahbariyatining faoliyati tez orada uni amalga oshirish zarurligini isbotladi. Shu bois Maorif xalq komissarligi 1918 yilning kuzida Turkiston xalq universiteti tuzilmasini soddalashtirib, uni rahbarlikdagi ochiq dushman unsurlardan tozaladi. U beshta fakultet tarkibida qayta tashkil etilgan: 1) adabiyot-falsafa, 2) ijtimoiy-ekologiya, 3) tabiiy matematika, 4) qishloq xo'jaligi, 5) texnika. Universitet rektori etib keyinchalik mashhur iqtisodchi, O'zbekiston SSR Fanlar akademiyasi akademigi G.N.Cherdantsev tayinlandi. Uning atrofida 60 ga yaqin ilg'or fikrli o'qituvchilar birlashdilar, ular orasida mashhur matematik V.I. Romanovskiy ham bor edi.³

Lekin Turkiston hukumati va partiya tashkilotlari faoliyatiga qaramay, o'qituvchilar va talabalar orasida hali ham sovet hokimiyatiga yot unsurlar ko'p edi. Bu, ayniqsa, 1919-yil 19-yanvardagi aksilinqilobiy Osipov qo'zg'oloni kunlarida aniqlandi, unda universitetning ba'zi o'qituvchilari va talabalari qatnashdilar, natijada

¹ ЎзМА. Р-368 фонд, 1-рўйхат, 189-иш, 57--варақ.

² ЎзМА. Р-368 фонд, 1-рўйхат, 189 -иш, 45--варақ.

³ XX лет САГУ, Ташкент, 1940, 6-7-варақ.

universitet to'rt oyga yopildi. Bundan tashqari, uning talabalari soni o'sish o'rniga doimiy ravishda kamayib bordi: 1918-yilning yozida talabalar soni 1200 ga yaqin bo'lgan bo'lsa, kuzga kelib 462 kishi, 1918-yil oxiriga kelib esa 164 kishini tashkil etdi

⁴

Buning sababi shundaki, talabalar jamoasining ijtimoiy jihatdan begona elementlarining bir qismi vaqti-vaqti bilan tozalash komissiyasi tomonidan chiqarib yuborilgan va proletar talabalar jamoasi Sovet hokimiyatini frontda himoya qilish, fuqarolar urushi va inqilob yutuqlarini iqtisodiy va madaniy jabhada mustahkamlash uchun bir muddat o'qishni tark etishga majbur bo'lgan. Shunday qilib, xalq universiteti bir vaqtning o'zida bir qancha holatlar tufayli chinakam yangi tipdagi oliy o'quv yurtiga aylana oldi.

V.I.Lenin Tashkiliy qo'mitaga mamlakatning eng yirik oliy o'quv yurtlari - Moskva va Petrograd universitetlari bilan aloqa o'rnatishni maslahat berdi. Moskva universiteti Toshkentda yangi universitet tashkil etilishiga beqiyos yordam ko'rsatdi, birinchi bo'lib professor-o'qituvchilar tarkibi, katta hajmdagi jihozlar va adabiyotlar bilan ta'minladi. Shunday qilib, Lenin hukumati va RSFSR xalqlarining tashabbusi va ulkan yordami bilan O'rta Osiyo xalqlari tarixida birinchi oliy o'quv yurti tashkil etildi.

U tashkil etilganining dastlabki yillarida katta qiyinchiliklarni boshdan kechirdi: yangi tipdagi oliy maktabni tashkil etishda tajriba yetarli emas edi, barcha o'qituvchilar va talabalar turar joy va yotoqxona bilan ta'minlanmagan, o'quv xonalari yetarli emas, mavjud professor-o'qituvchilar va o'qituvchilar soni etarli emas edi, chunki Toshkentga kelganlarning hammasi ham og'ir yashash va mehnat sharoitlariga chidab turolmay, mamlakatdagi boshqa oliy o'quv yurtlariga ketishgan edi. Ammo qolgan professor-o'qituvchilar jamoani birlashtirish va mustahkamlash, o'quv-tarbiyaviy ishlarni takomillashtirish, ilmiy-tadqiqot ishlarini tashkil etishni normallashtirish va konkretlashtirish, kafedralar, laboratoriyalar va kabinetlarni yaratish va jihozlashda katta ishlarni amalga oshirda o'z jasoratlarini ko'rsatdilar. Toshkent davlat universitetining bevosita tashkilotchilari va rahbarlarining nomlari keltirilishi kerak -

⁴ XX лет САГУ, Ташкент, 1940, 6-варақ.

bular akademik R. R. Baranov, A. L. Brodskiy, N. F. Bulgakov, A. I. Kojenskiy, N. A. Kozhenskiy, M. A. Mirochnik, S. A. Molchanov, S. N. Naumov, A. N. Nikolaev, V. A. Navikov, M.A.Orlov, L.V.Oshanin, I.A.Raikova, I.P.Rojdestvenskiy, V.I.Romanovskiy, S.A.Uklonskiy, G.N.G.Chrushevlar.

Xorazm va Buxoro Xalq Sovet Respublikalari tashkil topgandan so'ng universitet aslida har uch respublikaga xizmat ko'rsatuvchi yagona oliy o'quv yurti bo'lib, respublikalararo tus oldi. Bu holat inobatga olinib, 1923-yil 19-iyulda u O'rta Osiyo davlat universiteti deb nomlandi va 1925-yilda SSSR Markaziy Ijroiya Qo'mitasi tasarrufiga o'tdi. 1924-yilda yaqinda tashkil etilgan Turkiston Sharq universiteti O'ODU bilan birlashtirilib, uning sharq fakulteti tashkil topdi. Shu yili Ijtimoiy fanlar fakulteti mahalliy iqtisodiyot va huquq fakulteti etib qayta tashkil etildi. O'ODU endi besh yillik rejalarni amalga oshirish boshlanishiga qadar o'z tarkibida sezilarli o'zgarishlarni boshdan kechirmadi. Yildan-yilga O'ODU kuchayib bordi, mustahkamlandi, o'quv ishlari va sifatli bitiruvchilari yaxshilandi. Mahalliy millatlardan bo'lgan talabalar soni nisbatan tez o'sdi, ammo ular milliy universitet oldida turgan talablarga hali to'liq javob bera olmadi. Bu talablar oliy o'quv yurti talabalari tarkibining kamida yarmini mahalliy millat vakillari tashkil etishi edi. O'ODU bu vazifani bajara olmadi va buning asosiy sababi universitetga mahalliy millatlardan qabul qilish uchun yetarli miqdordagi tayyorlangan zaxiralarning yo'qligi edi. Yuqorida qayd etilgan qator kamchilik va qiyinchiliklarga qaramay, O'rta Osiyo davlat universiteti ochilgan kundan boshlab 1930-yilgacha viloyatning iqtisodiy va madaniy hayotida katta siyosiy rol o'ynab, 2187 nafar yuqori malakali mutaxassislarni tayyorladi. Shuningdek, u keyingi yillarda O'zbekistonda oliy ta'lim muassasalarining keng tarmog'ini yaratish uchun zarur shart-sharoitlarni tayyorladi.

1927 yil Sovet O'zbekistoni madaniyati tarixida unutilmas yil bo'ldi – Samarqandda respublikamiz maktablari va bolalar muassasalari uchun o'qituvchi va pedagog kadrlar tayyorlashga mo'ljallangan . O'zbekiston oliy ta'lim tizimining shakllanishi va rivojlanish jarayoni uzoq tarixga ega bo'lib, bu jarayonning muhim bosqichlaridan biri O'zbekiston davlat oliy pedagogika institutining tashkil etilishi

bilan bog'liq. Bu muassasa dastlab juda oz sonli talabalarga ega bo'lib, yetarli moddiy va o'quv resurslari bo'lmasa-da, qisqa fursatda yirik universitetga aylangan. Bu uning tashkil etilishi to'g'ri va o'z vaqtida amalga oshirilganligini isbotlaydi. Institut pedagogik jamoasining asosiy tarkibi sobiq ittifoqning Moskva, Leningrad va Kiyev shaharlaridan taklif etilgan professor-o'qituvchilar hamda Ulug'bek madrasasida oliy ta'lim olgan milliy ziyolilar tomonidan shakllantirilgan. 1929 yilga kelib, respublikada ikkita oliy o'quv yurti – O'rta Osiyo davlat universiteti va O'zbekiston davlat oliy pedagogika instituti faoliyat yuritgan.

Bu ta'lim muassasalarining rivojlanishi natijasida 1935 yil 14 sentabrda O'zbekiston Respublikasi Xalq maorifi komissarligining 13/64-sonli qaroriga binoan O'rta Osiyo universitetining pedagogika fakulteti negizida Nizomiy nomidagi Toshkent Davlat Pedagogika Universiteti tashkil etildi. Bu muassasa o'z faoliyati davomida bir necha marta nomini o'zgartirdi: 1947 yilda Nizomiy nomidagi Toshkent Davlat Pedagogika Instituti deb qayta nomlangan bo'lsa, 1953 va 1998 yillar oralig'ida Toshkent Pedagogika Instituti deb yuritilgan. Nihoyat, 1998 yilda unga universitet maqomi berildi.

Bugungi kunda, qariyb 90 yillik tarixga ega bo'lgan Nizomiy nomidagi Toshkent Davlat Pedagogika Universiteti MDH mamlakatlari pedagogika oliy ta'lim muassasalari orasida yetakchilardan biri sifatida haqli ravishda e'tirof etiladi. Universitetni tamomlagan 300 ming nafardan ortiq mutaxassislar nafaqat O'zbekiston, balki dunyoning turli mamlakatlarida ta'lim tizimini rivojlantirishda jonbozlik ko'rsatmoqda. Ushbu universitet mamlakatimizdagi eng qadimiy ta'lim muassasalaridan biri hisoblanib, uning tarixiy ahamiyati va ilmiy-pedagogik salohiyati bugungi kunda ham yuksak e'tirofga loyiqdir.

Shuningdek, mamlakatimiz oliy ta'lim tizimining muhim qismlaridan biri bo'lmish Zahiriddin Muhammad Bobur nomidagi Andijon Davlat Universiteti ham o'z tarixiga ega. Ushbu universitet 1931-yilda Farg'ona pedagogika institutining Andijon filiali sifatida tashkil etilgan bo'lib, 1939-yilgacha kechki pedagogika instituti maqomida faoliyat yuritgan. 1939-yilning 23-iyunidan boshlab esa kunduzgi

o'qituvchilar tayyorlash instituti sifatida qayta tashkil etildi, kechki bo'lim esa o'z faoliyatini davom ettirdi. Mustaqillik yillarida mazkur oliygohga yangi maqom berildi – 1991-yilda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Vazirlar Mahkamasi qarori bilan u Zahiriddin Muhammad Bobur nomidagi Andijon pedagogika instituti deb qayta nomlandi. 1992-yil 28-fevralda esa O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A. Karimov farmoniga binoan, 15-martdan institutga Andijon Davlat Universiteti maqomi berildi.

Bundan tashqari, O'zbekiston oliy ta'lim tizimida alohida o'rin tutuvchi oliygohlardan biri – Muqimiy nomidagi Qo'qon davlat pedagogika instituti ham o'zining uzoq yillik tarixiga ega. 1931-yil yanvar oyida kechki pedagogika oliy bilim yurti sifatida tashkil etilgan mazkur muassasa dastlab pedagogika texnikumi binosida faoliyat boshlagan. O'zbekiston Xalq Maorif Komissarligining 1938-yildagi 866-son buyrug'iga binoan Qo'qon kechki pedagogika oliy bilimgohi kechki o'qituvchilar institutiga aylantirildi. 1939-1940-o'quv yilidan boshlab esa institut kunduzgi davlat o'qituvchilar instituti maqomini oldi. Keyinchalik, 1943-yilda u Xotin-qiz o'qituvchilar instituti, 1954-yilda esa Xotin-qizlar Davlat pedagogika instituti sifatida faoliyat olib bordi. 1943-yil oktyabr oyida institutga buyuk o'zbek shoiri Muqimiy nomi berildi. Mustaqillik yillarida mazkur oliygoh yangi bosqichga ko'tarildi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 26-sentyabrdagi PQ-3289-son qaroriga asosan, Qo'qon davlat pedagogika instituti O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligining tarkibiy tuzilmasiga kiritildi. O'tgan yillar davomida institut kichik ta'lim maskanidan yirik oliy ta'lim muassasasiga aylanish yo'lini bosib o'tdi va bugungi kunda yurtimizning pedagogika sohasida yetakchi oliygohlaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda.

O'zbekiston oliy ta'lim tizimi yildan yilga rivojlanib, yangi bosqichlarga ko'tarilib bormoqda. Mamlakatimizning ilm-fan va pedagogika sohasida muhim o'rin tutgan oliy ta'lim muassasalaridan biri – Namangan Davlat Universiteti ham o'zining uzoq yillik tarixiga ega.

Ushbu universitet 1941-yilda pedagogika bilim yurti sifatida tashkil topgan bo'lib, 1942-yilda universitet maqomini oldi. Bugungi kunda Namangan Davlat Universiteti zamonaviy texnologiyalar asosida kadrlar tayyorlaydigan va yuqori salohiyatga ega O'zbekistonning eng yaxshi oliy ta'lim muassasalaridan biri hisoblanadi. Universitet an'anaviy gumanitar va tabiiy-ilmiy yo'nalishlar bilan birga, mehnat bozorida yuqori talabga ega mutaxassislarni tayyorlashga alohida e'tibor qaratmoqda.

Talabalarning bilim olish va rivojlanishi uchun barcha shart-sharoitlar yaratilgan. Zamonaviy jihozlangan auditoriyalar, laboratoriyalar, talabalar turar joyi, sport-sog'lomlashtirish majmuasi – bularning barchasi yoshlarning sifatli ta'lim olishi va ilmiy izlanishlar olib borishiga imkoniyat yaratadi. Universitet xalqaro oliy ta'lim muassasalari bilan hamkorlikni kengaytirib, professor-o'qituvchilar va talabalar uchun xorijiy universitetlarda malaka oshirish va tajriba almashish imkoniyatlarini ta'minlab kelmoqda.

Oxirgi yillarda universitet nafaqat o'zining ilmiy salohiyatini saqlab qolishga, balki uni yanada rivojlantirishga ham erishdi. Mintaqadagi biznes-hamjamiyat va yirik korxonalar bilan hamkorlik yo'lga qo'yilgan bo'lib, bu bitiruvchilarning kelajakda o'z mutaxassisligi bo'yicha yuqori natijalarga erishishiga mustahkam poydevor yaratmoqda. Universitet bitiruvchilari orasida jahon miqyosidagi olimlar, taniqli sportchilar, yirik korxona rahbarlari borligi Namangan Davlat Universitetining yuqori nufuzidan dalolat beradi.

Bugungi kunda yoshlar uchun eng muhim omillardan biri – ularning istiqbolli kelajagini ta'minlay oladigan oliy ta'lim muassasasida tahsil olishdir. Namangan Davlat Universiteti aynan shunday ilm dargohlaridan biri bo'lib, bu yerda xalqaro standartlarga javob beradigan yuqori malakali professor-o'qituvchilar talabalarga ta'lim bermoqda.

O'zbekiston oliy ta'lim tizimi uzoq yillik tarixga ega bo'lib, uning shakllanishi va rivojlanishi mamlakat taraqqiyoti bilan chambarchas bog'liqdir. Ilm-ma'rifatga

bo'lgan e'tibor natijasida yurtimizda yirik oliy ta'lim muassasalari barpo etilib, bugungi kunda xalqaro maydonda tan olingan nufuzli universitetlarga aylangan. O'zbekistonning ilm-fan va pedagogika sohasida yetakchi oliy ta'lim dargohlari – Nizomiy nomidagi Toshkent Davlat Pedagogika Universiteti, Zahiriddin Muhammad Bobur nomidagi Andijon Davlat Universiteti, Muqimiy nomidagi Qo'qon Davlat Pedagogika Instituti va Namangan Davlat Universiteti – nafaqat ta'lim sifati, balki ilmiy izlanishlari, xalqaro hamkorliklari va yuqori malakali kadrlar tayyorlash bilan ham ajralib turadi. Ushbu universitetlar mamlakatimizda bilimli, iqtidorli va raqobatbardosh mutaxassislarni yetishtirishga xizmat qilib, ularning bitiruvchilari nafaqat O'zbekistonda, balki butun dunyoda ta'lim, fan va boshqa sohalarning rivojlanishiga munosib hissa qo'shib kelmoqda. Mustaqillik yillarida oliy ta'lim tizimi sezilarli o'sish va takomillashuv yo'lini bosib o'tdi. Bugungi kunda zamonaviy texnologiyalar bilan ta'minlangan auditoriyalar, ilmiy-tadqiqot markazlari, xalqaro hamkorlik dasturlari va talabalarga yaratilgan keng imkoniyatlar O'zbekiston oliy ta'lim muassasalarining jahon standartlariga javob beradigan darajaga chiqishiga zamin yaratmoqda. Shubhasiz, ta'lim taraqqiyotsiz kelajakni tasavvur qilish mumkin emas. Shu boisdan ham O'zbekiston oliy ta'limi oldidagi asosiy maqsad – zamonaviy va innovatsion bilimlarga ega, ilg'or fikrlaydigan, mustaqil va ijodkor kadrlarni tayyorlashdan iborat. Bu borada amalga oshirilayotgan islohotlar va yaratilayotgan imkoniyatlar kelajak avlod uchun mustahkam poydevor bo'lib xizmat qiladi. Oliy ta'lim muassasalarining yutuqlari esa mamlakat taraqqiyotining uzviy qismi bo'lib qolaveradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. ЎзМА. Р-368 фонд, 1-рўйхат, 189-иш, 57--варақ.
2. ЎзМА. Р-368 фонд, 1-рўйхат, 189 -иш, 45--варақ.
3. XX лет САГУ, Ташкент, 1940, 6-7-варақ.
4. Siddiqov R.B. Voprosy innovatsiy v izuchenii reformirovaniya vysshego obrazovaniya Respubliki Uzbekistan. O'zbekiston tarixi fanidagi innovatsiyalar (ilmiy to'plam), "Noshir", Toshkent, 2012, 232 b.

5. S.G'ulomov, E. Ubaydullaeva, E.Axmedov. Mustaqil O'zbekiston, "Mehnat", Toshkent, 2001. 61-b.
6. Murtazaeva R.X. O'zbekiston tarixi.
7. Niyatingiz xolis bo'lsa fikringiz asosini keltiring". Kun.uz/news/2020/08/12
8. Najimidinova Shoxsanamxon, & Murtozaqulova Nafosatxon Akmaljon qizi. (2025). FARG'ONA DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTINING TASHKIL TOPISH TARIXI. INTERNATIONAL CONFERENCE ON MEDICINE, SCIENCE, AND EDUCATION, 2(1), 21–25
9. Директивы ВКП(б) и Постановления Советского правительства о народном образовании. Сборник документов за 1917-1947 гг. вып.2, М.-Л., 1947, стр.89.
10. Бюллетень ВКВТО, 1934, №4-5, -варақ.3.
11. Директивы ВКП(б) и Постановления Советского правительства о народном образовании. Сборник документов за 1917-1947 гг. вып.2, М.-Л., 1947, стр.90.
12. Бюллетень ВКВТО, 1938, № 18, стр.3-8.
13. ЦПА ИМЛ, 62-фонд, 1-руйхат, 3202-иш, 1-2-варақ.
14. Mirzaliyevna, S. Z. (2024). BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINI IJODKORLIKKKA O'RGATISHDA MAHALLIY VA XORIJ TAJRIBALARINI QIYOSIY TAHLILI. University Research Base, 414-418.